

Fig. 1  
*Lacerta saxicola  
 brauneri*.  
 Foto:  
 Langerwerf



## Kaukasusrotshagedissen als ideale terrariumdieren

B. Langerwerf  
 Benedenkerkstr. 36a  
 Waspik  
 Ingezonden:  
 augustus en december 1977

Inhoudsoverzicht: Inleiding: — de verschillende soorten en ondersoorten — uiterlijk — ecologie — gedrag in het terrarium — nakweek — summary — literatuur.

### INLEIDING

Sinds 1974 verzorg ik in mijn buitenterraria verschillende soorten rotshagedissen uit de Kaukasus, welke ik van een vriend in de DDR gekregen heb. Al deze rotshagedissen blijken uitermate geschikt voor een niet bijverwarmd buitenterrarium. Het zijn namelijk bewoners van iets minder hete, tamelijk vochtige of zelfs koele gebergtestreken met veelal koude winters. Dat ze goed houdbaar zijn blijkt uit het feit dat ik in het najaar van 1974 begon met 5 *Lacerta saxicola brauneri*, een paartje *Lacerta rudis obscura*, 3 *Lacerta armeniaca* en 1 ♂ *Lacerta raddei*, waarvan alleen het ♀ van *Lacerta rudis obscura* in de loop van 1975 stierf door een parasitaire ziekte. Verder is in de drie jaar dat ik de rotshagedissen houd hun populatie uitgebreid tot een 80-tal *Lacerta saxicola brauneri* en een 20-tal *Lacerta armeniaca*. Enkele sterfgevallen kwamen nog voor

onder deze dieren als gevolg van strenge vorst, want enkele dieren waren niet diep genoeg weggekropen.

Andere gunstige omstandigheden, welke wellicht deze dieren zo geschikt maken voor buitenterraria zijn de grote populatiedichtheid in de natuur en de redelijke verdraagzaamheid onderling. Het zijn mooie dieren, ze leven ongeveer in dezelfde ekologische niche als de "verboden" *Lacerta muralis* (momenteel beter te noemen: *Podarcis muralis*).

### DE VERSCHILLENDE SOORTEN EN ONDERSOORTEN

Onder de Kaukasus-rotshagedissen moet men verstaan alle soorten, die verwant zijn met *Lacerta saxicola* Eversmann 1834, en die vroeger, voorzover toen al bekend, beschreven werden als ondersoort van deze soort.

Al deze hagedissen behoren tot het subgenus *Archeolacerta*, waartoe verder bijvoorbeeld nog behoren: *Lacerta graeca* uit Griekenland, *Lacerta anatolica* uit Turkije, *Lacerta oxycephala* en *Lacerta mosorensis* uit Joegoslavië.



Fig. 2  
Het gebied van de Kaukasus.  
Tekening: Langerwerf

Fig. 3  
*Lacerta raddei* ♂  
Foto:  
Langerwerf

Omdat de desbetreffende literatuur voor velen moeilijk toegankelijk is, volgt hier een opsomming van de bedoelde dieren. *Lacerta saxicola* komt voor op de Krim, in de Kaukasus, Noord-Turkije en Noord-Perzië, men onderscheidt vele ondersoorten en aanverwanten (vroeger ook ondersoorten).

*Lacerta saxicola saxicola* leeft bij Kislovodsk en in het dal van de rivier Podkoemok naar het Zuiden tot de noordelijke hellingen van de Elbroez.

*Lacerta saxicola brauneri* Méhely komt voor in Abgazië en de omgeving van Krasnoj Poljana.

*Lacerta saxicola lindholmi* Lantz & Cyrén leeft op de Krim.

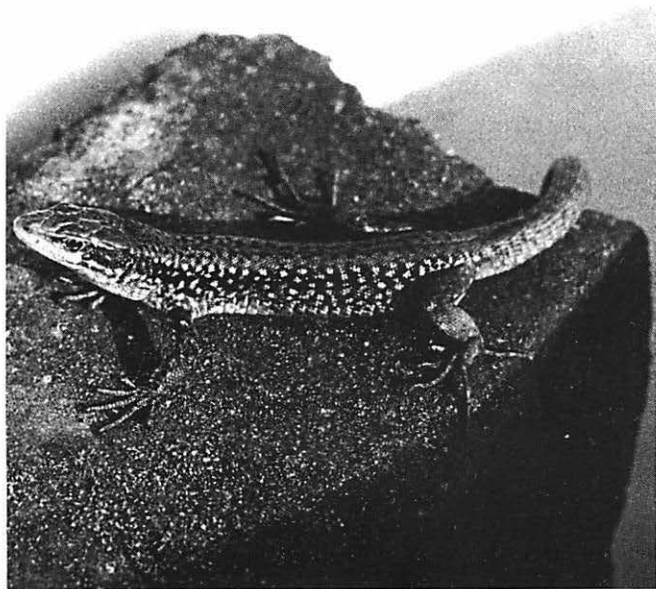
*Lacerta saxicola defilippii* Camerano leeft in Armenië, Z.O. Turkije, Z. Azerbaidzjan, N. Iran en in de Kopet-Dagh. *Lacerta saxicola mehelyi* Lantz & Cyrén, *Lacerta saxicola tristis* Lantz & Cyrén en *Lacerta saxicola bithyica* Méhely komen in Anatolië voor.

*Lacerta saxicola terentjevi* Darevski leeft in Z.W. Georgië en N.W. Armenië. *Lacerta saxicola dagestanica* Darevski leeft hoofdzakelijk binnen de grenzen van bergachtig Dagestan en in de omgeving van Ordzjonikidze. In Dagestan is ze ver verspreid en haar verspreiding reikt tot Dzajava in Georgië.

*Lacerta saxicola darevskii* Szerbak leeft in het N.W. van de Kaukasus.

*Lacerta saxicola szebaki* Lukina leeft tussen Anapa en Abraoe-Djoerso.

*Lacerta saxicola lantzcyréni*, Darevski Eiselt leeft o.a. op de Zigana-pas.



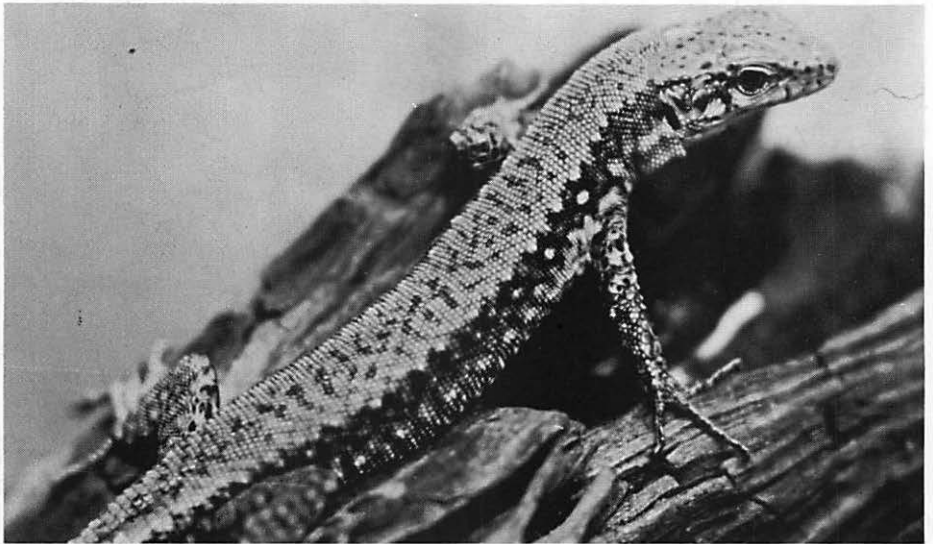


Fig. 4  
**Lacerta armeniaca**, ½ jaar oud.  
 Foto:  
 Langerwerf

*Lacerta saxicola portschinskii* Kessler: leeft langs de middenloop van de Koera ten Westen van Tiflis en langs rivieren ten zuiden hiervan tot een hoogte van 1400 m. Ze leeft ook geïsoleerd langs middenloop van de Iora en verder komt ze voor langs de Grami ten zuiden van Tiflis.

*Lacerta saxicola nairensis* Darevski leeft in Zuid-Georgië, midden, W. en Z.W.-Armenië en N.O. Anatolië.

*Lacerta caucasica caucasica* Méhely: is wijd verspreid langs de zuidelijke en noordelijke hellingen van de bergrug van de Hoofd-Kaukasus, vanaf het voorgebergte van de Elbroez naar het noorden van Tiflis.

*Lacerta rudis rudis* Bedriaga: woont in een groot areaal vanaf N.O.-Turkije en Adzjarin (bij Batoemi) tot de zuidelijke helling van de Hoofd-Kaukasus en lager dan *Lacerta caucasica* in de bergen, gewoonlijk niet hoger dan 1300-1500 m. Verder komt ze ook op verschillende plaatsen in N. Georgië voor.

*Lacerta rudis obscura* Lantz & Cyrén: komt voor in midden Zuid-Georgië en leeft hier in de bergen langs rivierarmen tot 2000 m hoog.

*Lacerta dahli* Darevski: bewoont de bosgordel van N. Armenië en Z. Georgië. De noordgrens van het hoofdareaal reikt tot de streek op ongeveer 80 km

ten W.Z.W. van Tiflis. In het zuiden leeft ze o.a. tot Leninakan in Armenië. *Lacerta parvula* Lantz et Cyrén komt voor in Z.W. Georgië en het aangrenzende deel van Turkije.

De volgende soorten zijn parthenogenetisch, d.w.z. dat ze zich ongeslachtelijk voortplanten zonder tussenkomst van ♂♂. Deze soorten schijnen recentelijk te zijn ontstaan. Bij *L. armeniaca* worden nog wel eens mannelijke dieren gevonden ongeveer 1:1000), bij de andere soorten zijn ze onbekend.

*Lacerta armeniaca* Méhely leeft in Armenië.

*Lacerta stombekowi* Darevski leeft in N.W. Azerbaidzjan en N. Armenië.

*Lacerta dahli* Darevski leeft in Georgië. De zeer zeldzame *Lacerta unisexualis* Darevski is beschreven van Razdan in Armenië.

Er rest een soort, die nog vele vragen biedt en wel *Lacerta mixta* Méhely. Door sommige auteurs wordt deze gezien als een bastaard van *Lacerta derjugini* met *Lacerta parvula*.

Andere auteurs weer, zien het als aparte soort. Hij leeft in Georgië. Omdat er bij de Kaukasusrotshagedissen nog vele vragen open liggen over verwantschappen e.d. is het mogelijk dat er inmiddels weer wijzigingen in de naamgeving voorkomen.

## UITERLIJK

Het zou veel te ver voeren om op alle genoemde soorten in te gaan. Waar de Kaukasusrotshagedissen veelal een overeenkomstige levenswijze hebben als *Lacerta muralis* vindt men, dat vele soorten en ondersoorten van de rotshagedissen op *Lacerta muralis* lijken. Dit ligt dus niet aan verwantschap. Vooral bijvoorbeeld *Lacerta armeniaca* lijkt veel op *Lacerta muralis*, en wel zoveel dat hij vroeger ook als ondersoort van *Lacerta muralis* werd beschouwd.

*Lacerta armeniaca* is in totaal ongeveer 18 cm lang, waarvan 12 cm voor de staart. De kop is vlak, de poten zijn tamelijk lang. De schubben zijn slechts zwak of helemaal niet gekield.

Typisch voor deze soort is dat zich op de slapen tussen het grote massetericum en het tympanale meest slechts 2 relatief grote over elkaar liggende temporalen bevinden. De rug is bruin, waarbij de flanken donkerder zijn. Boven op het lichaam zijn talrijke donkere vlekjes. Boven de voorpoten zijn vaak lichte blauwe vlekken. De buik is geel maar de buik-

randschubben hebben blauwe vlekjes. In het voorjaar wordt de kleur meer groenig.

Alle rotshagedissen hebben gemeen dat ze slank zijn, een lange staart hebben en een vlakke schedel waarmee ze goed tussen rotsspletten kunnen kruipen. Ook zijn lichaam en staartwortel afgeplat. Vooral door de vlakkere schedel zijn alle rotshagedissen te onderscheiden van *Lacerta muralis*. Zie verder ook de tabel.

*Lacerta s. brauneri* is een tamelijk grote vorm met overwegend bruine kleuren in de jeugd en bij volwassen dieren buiten de paartijd. Tijdens de paartijd worden de mannetjes en wijfjes groener van kleur. Vooral de mannetjes krijgen dan mooie groene tot blauwgroene ruggen, hetgeen ook in mijn buitenterraria gebeurde. Op de flanken hebben ze dan blauwe vlekjes.

*Lacerta s. portschinskii* is nog kleiner en bruinachtig van kleur en met blauwe vlekjes op de flanken. De wat uitstekende schubbringen op de staart doen wat aan de gordelstaarthagedissen denken, hij

Verschillen  
tussen *Lacerta  
saxicola* en  
*Lacerta muralis*  
(Nikolskii, 1915)

<i>Lacerta saxicola</i>	<i>Lacerta muralis</i>
1. Naad tussen eerste en tweede bovenste ciliare gewoonlijk loodrecht op de boog van de bovenste ciliaren.	Deze naad staat schuin op de boog.
2. Buitenrand van de parietalen buigt niet omlaag en strekt zich niet uit tot over de zijden van de kop.	Buitenrand van parietalen buigt duidelijk omlaag en komt tot op de zijden van de kop.
3. Buitenrand van de parietalen ingekeept of ingesneden door eerste bovenste ciliare. De supratemporalen reiken tot het bovenoppervlak van de kop, waardoor ze van boven zichtbaar zijn.	Buitenrand niet ingekeept of ingesneden. De supratemporalen reiken niet tot het bovenoppervlak v.d. kop en zijn van boven niet zichtbaar.
4. Max. lengte van frenoculare (= post-loreale) is gelijk aan de afstand tussen deze schub en de achterrand van het neusgat.	Maximale breedte van frenoculare is gelijk aan de afstand ervan tot de voorrand van het neusgat.
5. Achterste einde van de randen van de dorsale caudalen hebben de vorm van stekels, waardoor de staart stekelig lijkt.	Achterste einden van de randen op de dorsale caudalen hebben geen stekels, waardoor de staart glad lijkt. Dit is het duidelijkste herkenningsteken.
6. De anale schub is gewoonlijk groot en minstens 1½ keer breder dan lang en tamelijk grote preanalen zijn ervoor.	De anale schub is niet groot en niet breed en iets breder dan lang; geen speciale preanale schub.

wordt dan ook wel kielstaarthagedis genoemd.

*Lacerta parvula* is kleiner en sierlijker en de kleur zweemt meer naar roodbruin.

Door andere auteurs worden de soorten *L. armeniaca*, *L. unisexualis* en *L. mixta* als ondersoorten van *L. saxicola* opgevat.

*Lacerta raddei* is iets minder fors en vooral bij de mannetjes zijn de blauwe vlekjes op de flanken beter ontwikkeld dan bij *L. rudis*. Bij *L. raddei* is er geen staartwortel met sterk gekielde schubbrin-gen zoals bij *L. rudis*.

Fig. 5  
*Lacerta rudis*  
*obscura*.  
Foto:  
Langerwerf

## EKOLOGIE

De Kaukasusrotshagedissen worden gevonden in een veelvoud van biotopen. Men komt ze tegen op rotsen, rotswanden, parkmuren, aan de kanten van bergwegen, op steenhopen, maar ook wel op kiezelstranden. Erg veel vindt men ze op begroeide muren langs wegen. De populaties kunnen daar tamelijk dicht zijn, tot wel 4 exemplaren per m<sup>2</sup>. Van *Lacerta armeniaca* meldt Schröder (1969) zelfs een populatiedichtheid van 8-10 dieren per m<sup>2</sup>! Wegens die dichtheid moeten ze onderling wel tamelijk verdraagzaam zijn, wat denk ik, ook een reden is waarom ze zo goed houdbaar zijn. Het zijn dieren, die goed



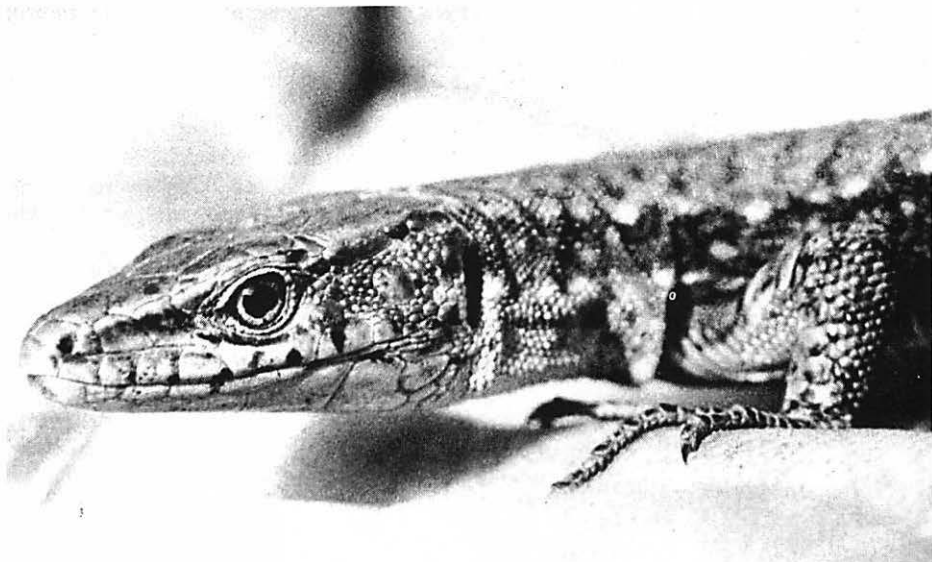


Fig. 6  
*Lacerta saxicola  
 brauneri*.  
 Foto:  
 Langerwerf

en behendig klimmen tegen steile rots-  
 wanden. Ze verbergen zich niet alleen  
 tussen nauwe rotsspleten, maar ook on-  
 der stenen en achter schors. Voor de  
 winterslaap verbergen ze zich in diepere  
 rotsspleten. In het algemeen komen ze  
 vooral voor op vochtiger plaatsen, zo-  
 als op rotspartijen bij beekjes. Evenals  
 bij *Lacerta muralis* kunnen in de natuur  
 afzonderlijke exemplaren de hele winter  
 actief blijven. De duur van de winter-  
 slaap hangt sterk van de tijdelijke en  
 plaatselijke omstandigheden af. Zo gaan  
 ze in het voorgebergte van de Krim in  
 september-oktober in winterslaap en op  
 de zuidoever van de Krim in november-  
 december. Pas in april of begin mei  
 verschijnen ze op 2000 m hoogte langs  
 het Sewanmeer (Armenië).

*Lacerta s. portschinskii* verschijnt al in  
 maart bij Tiflis. Begin november worden  
 rond Tiflis nog rotshagedissen  
 waargenomen, vooral jongen. In Dag-  
 hestan op 2500 m hoogte verschijnen de  
 eerste *L. caucasica* bij een luchttempera-  
 tuur van 13°C.

Ik zal nog enkele afzonderlijke biotoop-  
 omschrijvingen geven, zoals ik die vond  
 in Russische literatuur:

*L. s. portschinskii* leeft op de rotsen en ste-  
 nigere ravijnen aan oevers van rivieren.

Verder ook op de hellingen met een  
 xerofiele begroeiing en op uitstekende  
 rotsen in bossen. Het totale karakter van  
 de vindplaatsen is tamelijk droeg.

*L. caucasica* leeft boven 1300 m en be-  
 woont uitstekende rotsen en stenige hel-  
 lingen van bergkloven in de middelste  
 en bovenste bosgordel en ook in de sub-  
 alpine en alpine zones. Ze houdt zich  
 vaak op in de kruidachtige begroeiing  
 aan de voet van rotsen en verschuilt  
 zich vaak in knaagdierholten. Het totale  
 karakter van de vindplaats is matig  
 vochtig.

*L. rudis rudis* leeft in de Grote Kauka-  
 sus tussen 600 en 1500 m hoogte en zo-  
 doende gedeeltelijk samen met *L. cau-  
 casica*. Hij bewoont droge en vaak afge-  
 brokkelde rotsen op hellingen van berg-  
 kloven en langs rivieroevers gewoonlijk  
 in de bosgordel.

*L. r. obscura* bewoont droge rotsen en  
 stenige hellingen in de bosgordel en ook  
 aan rivieroevers.

*L. s. dagestanica* wordt vaak samen met  
*L. rudis* en *L. caucasica* aangetroffen.  
 Hij bewoont droge rotsen uit sedimen-  
 taire gesteenten op hellingen met een  
 xerofiete begroeiing.

*L. dahli* bewoont ontblote rotsen en  
 moergesteente in de bosgordel. Hij  
 wordt vaak samen gevonden met *L. s.  
 portschinskii*.

## GEDRAG IN HET TERRARIUM

Eerst wil ik ingaan op de terraria, momenteel een 5-tal buitenterraria, waarin ik deze hagedissen houd. Deze terraria variëren in grootte van 1 m<sup>2</sup> tot 5 m<sup>2</sup>. Ook ben ik begonnen ze te plaatsen in mijn openluchtterrarium van 600 m<sup>2</sup>. Alle buitenterraria zijn uiteraard op het zuiden gericht met in de zomer horre-gaas aan de zuidkant en in de winter

glas. Aan de noordkant is een muur, waartegen van buiten een wal grond, ter bescherming tegen vorst. In de terraria zijn natuurlijke rotsen op een zuidhelling, overeenkomstig hun natuurlijke biotoop. Met dakpannen, die scheef de helling, overeenkomstig hun natuurlijke ven zijn worden vorstvrije schuilplaatsen gevormd, welke de hagedissen gretig gebruiken. Tussen de stapels dakpannen ontstaan namelijk spleten, die in de natuur ook behoren tot de typische schuilplaatsen. De terraria staan op plaatsen waar het hele jaar door en de hele dag door de zon komt.

In deze terraria heb ik ook opgemerkt dat ze al bij tamelijk lage temperaturen (rond 15°C) actief beginnen te worden. Ze komen zelfs eerder tevoorschijn dan *Lacerta muralis*. In de zachte winter van 1974 - 1975 waren de rotshagedissen de hele winter actief en bij de geringste zon in december en januari zaten ze al te zonnen, terwijl bijvoorbeeld *L. muralis* en *L. praticola* onder gelijke omstandigheden niet te voorschijn kwamen. Het lijkt mij daarom ook niet denkbeeldig dat de Kaukasusrotshagedissen tijdens de laatste IJstijd een verdere verspreiding hadden. Na de regelmatig onderbroken "winterslaap" begon in 1975 de paartijd in maart/april en vanaf mei begonnen de 3 wijfjes van *Lacerta saxicola brauneri* eitjes te leggen. Die lagen steeds ondiep in zand, liefst onder grote vlakke donkere stenen, die zoveel mogelijk in de zon lagen. Onder die stenen was het zand matig vochtig, maar zeker niet nat. Een legsel bestond uit 4-5 eitjes en in één zomer produceerde een wijfje ongeveer 4 van dergelijke legsels. Dit is echter geheel in tegenspraak met de bewering van Darevski (1973), die stelt dat de rotshagedissen één legsel (zelden 2) per seizoen afzetten, hetgeen ze zou onderscheiden van de *Podarcis*-groep (waartoe o.a. *L. muralis*, *L. sicula* of liever *Podarcis muralis* en *Podarcis sicula* behoren), die meerdere legsels afzetten. Ikzelf vond deze bewering van D a r e v s k i al moeilijk te rijmen met de grote populatiedichtheid voor deze kleine hagedis, die veel natuurlijke vijanden moet hebben.

Fig. 7  
*Lacerta saxicola brauneri*, enkele dagen oud.  
Foto:  
Langerwerf





Fig. 8  
*Lacerta rudis*  
*obscura* ♂.  
 Foto:  
 Langerwerf

Vanaf 20 augustus 1975 werden de eerste jongen geboren en begin oktober 1975 waren dit er al een 40-tal. De eerste jongen werden ongeveer gelijktijdig geboren met die van *Lacerta muralis* (onder dezelfde condities), hetgeen mij reden geeft te verwachten, dat *L. saxicola* het bijvoorbeeld in de Alpen en Ardennen ook goed zou doen.

Bij de geboorte hadden alle jonge *L. saxicola brauneri* blauwe staarten. De jongen groeien snel op, op een dieet van luizen, spinnetjes, vliegen, kakkerlakken, krekeltjes e.d. Bij de groei is directe zon of vit. D3 noodzakelijk.

Op 26 februari 1976 meten ze al 12 cm (8 cm voor de staart) en in juli kwam het al tot paringen bij deze dieren uit de F1 generatie gezien). In de winter van 1975-1976 hebben ze ook nog een winterslaap van enkele maanden gehad.

In oktober kon ik dus de F2 generatie van de jongen van het vorig jaar in mijn broedbak constateren. In de natuur op de Krim en in de Kaukasus zijn ze pas

geslachtsrijp in de loop van het tweede levensjaar bij een kopromplengte van 5 cm (ongeveer 15 cm totaal).

In mijn geval had ik de jongen warm overwinterd, waaruit blijkt dat een winterslaap voor de voortplanting bij deze dieren geen "conditio sine qua non" is. Waarschijnlijk is de toename van de lichthoeveelheid in de lente belangrijker. In de zomer van 1977 vond ik half juli weer de eerste (een 40-tal) eitjes van *L. saxicola brauneri* en *L. armeniaca*. Bij een broedtemperatuur van ongeveer 30°C werden hieruit vanaf half augustus de jongen geboren, maar aangezien ze al vóór half juli gelegd waren schat ik de incubatietijd op 5-6 weken. Zo werden in 1977 in totaal nogmaals 44 *L. saxicola brauneri* en 8 *L. armeniaca* geboren, hoofdzakelijk uit de F2 generatie. In verband met de goede kweekresultaten met deze dieren wil ik er nogmaals op wijzen, dat de hagedissen in de zomer steeds direct zonlicht kregen, aangezien de zuidelijke kant van het terrarium uit horreagaas bestaat.



## SUMMARY

A survey of the caucasian rock-dwelling lizards is given with an account of the areal inhabited and a short description of most kinds.

The author got from friends in the DDR some specimens of *Lacerta saxicola brauneri*, *Lacerta rudis obscura*, *Lacerta armeniaca* and a *Lacerta raddei*.

All these lizards were kept in outside terrariums of different sizes. They

thrived well, some species even reproducing in fairly large numbers. The good results are attributed to the probable resemblance of the dutch climate with that from their country of origin, as well as to the fact that the sun had free access to the terrariums. Reproduction also took place when the animals were hibernated without a real winter-sleep. Some remarks concern the systematic relationships of the species mentioned.

## LITERATUUR:

Bannikow, A. G., I. S. Darevskii en A. K. Rustamow, 1971. Amfibiën en Reptielen van de Sovjet-Unie, Moskou (Russisch).

Baçoğlu, M. en W. Hellmich, 1970. Amphibiën en Reptielen aus dem östlichen Anatolien. *Biyoloji* No. 62, Bornova-Izmir Ege üniversitesi Matbaası.

Bischoff, W., 1973. Die Felseidechse, *Lacerta saxicola* Eversmann, Aquarien-Terrarien, blz. 406-409.

Basoğlu, M. en I. Baran, 1977. Türkiye Sürüngenleri (De Reptielen van Turkije). Ilker Matbaası, Bornova Izmir.

Bischoff, W., 1974. Die Kielschwanzfelseidechse, *Lacerta rudis* Bedr. Aquarien-Terrarien, blz. 274-278.

Bischoff, W., 1975. Die Armenische Eidechse, *Lacerta armeniaca* Mehely, Aquarien-Terrarien, blz. 51-53.

Boulenger, G. A., 1920/21. Monograph of the Lacertidae. London.

Dahl, S., 1954. Het Dierenleven van Armenië. Uitg. Akademie van wetenschappen van Armenië, Jerewan.

Darevskii, I. S., 1967. De Rotshagedissen van de Kaukasus, Leningrad (Russisch).

Darevskii, I. S., 1972. Zur Verbreitung einiger Felseidechsen des Subgenus *Archeolacerta* in der Türkei. *Bonn. zool. Beitr.* 23, blz. 347-351.

Darevskii, I. S., 1965. Was ist *Lacerta saxicola valentini*? *Senck. Biol.* 46-6, blz. 461-466.

Darevskii, I. S., W. N. Kulikova, 1961. Natürliche Parthenogenese in der polymorphen Gruppe der Kaukasischen Felseidechsen (*Lacerta saxicola* Eversmann), *Zool. Jahrb. Syst.* Bd. 89, blz. 119-176.

Darevskii, I. S. en T. M. Uzzel, 1973. Biochemisch bewijs van hybride-afstamming van de parthenogenetische soorten van de rotshagedissen van het genus *Lacerta*. Verslag van wetenschappelijk werk van 1972, blz. 8/9 (Russisch).

Darevskii, I. S., T. M. Uzzel, L. A. Kuprijanowa en F. D. Danieljan, 1973. Over hybride, triploïde partenogenetische hagedissen. *Bulletin van de Moskouse*

algemene proefnemingen van de natuur. *Blz.* 48-58 (Russisch).

Hemmerling, J., W. Meusel en F. J. Obst, 1974. Amfibiën en Reptielen uit het noordelijke en centrale deel van de Kaukasus, *Lacerta* 32, blz. 85-92.

Langerwerf, B., 1974. De herpetofauna van de Oekraïne (zie ook bij Tarasjtsoek), *Lacerta* 32, blz. 171-180.

Méhely, L., 1909. Materialien zu einer Systematik und Phylogenie der muralis-ähnlichen Lacerten. *Ann. hist. nat. Mus. nat. Hung.* 7, blz. 409-621.

Mertens, R., 1964. Über Reptilienbastarde III, *Senck. biol.* Bd. 45, blz. 33-49.

Mertens, R., 1968. Über Reptilienbastarde IV, *Senck. biol.* Bd. 49, blz. 1-12.

Mertens, R., 1972. Über Reptilienbastarde V, *Senck. biol.* Bd. 53, blz. 1-19.

Musgelisjvili, T., 1970. De reptielen van Oost-Georgië, *Uitg. van het instituut Zoologie van het Akademie van wetenschappen van Georgië, Tiflis (Russisch)*.

Nikolskii, A. M., 1915. Fauna van Rusland en aangrenzende landen, Reptielen, Vol. I, Schildpadden en Hagedissen, Petrograd (Russisch).

Nikolskii, A. M., 1915. Het hierboven genoemde boek, vertaald in het Engels in 1963 door Israel Program for Scientific Translations, Jerusalem (IPST Cat. No. 838).

Peters, G., 1958. Schlangen und Eidechsen am Fusse des Ararat, Aquarien-Terrarien, blz. 316-320.

Schröder, J. H., 1969. Biologie und Haltung der Kaukasischen Felseidechse, *Lacerta saxicola* Eversmann *DATZ* 2, blz. 52/53.

Tarasjtsoek, V., 1959. Fauna van de Oekraïne, deel 7, *Uitgave van de Akademie van wetenschappen van de Oekraïne, Kiev. (Oekraïnsch)*.

Tsjerbak, N. N., 1966. Amfibiën en Reptielen van de Krim, Kiev. *Uitgave 'Naekova Doemka' (= 'Wetensch. gedachte')*. Repina 3, Kiev (Russisch).

Uzzel, T. en I. S. Darevskii, 1973. The relationships of *Lacerta portschinskii* and *Lacerta raddei*. *Herpetologica* vol. 29 No. 1, blz. 1-5.